

temberg). Società Friulana di Archeologia, Trieste 1996, str. 103, ilustracije.

Videnski arheološki muzej (*Museo Archeologico, Civici Musei di Storia e Arte*) je pod okriljem italijanskega Ministrstva za kulturno dediščino in s pomočjo Zavoda za spomeniško varstvo Furlanije in Julijske Krajine ter Arheološkega muzeja v Ogleju v Walheimu (Ludwigsburg, Baden-Württemberg) leta 1996 pripravil razstavo o rimskih gemah iz Akvileje. Obe pokrajini povezujejo tudi nekateri zgodovinski dogodki, ki segajo v železno dobo: keltski knezi so uvažali že konec 5. stoletja pr. Kr. z območja *Caput Adriae* dragoceeno posodje, nakit in druge predmete ter pozneje izdelke rimske obrti ter vino in olje. Stiki so se nadaljevali do srednjega veka, ko je bil akvilejski patriarh s sedežem v Vidmu württemberški Ludwig iz Tecka (1412-1420).

Ob tej razstavi so izdali tudi lep katalog, ki je predmet pričujočega prikaza. Je dvojezičen (italijansko-nemški) in razdeljen na dva večja sklopa: na nekaj tematskih člankov, ki osvetljujejo problematiko gem, ter na kataloški del. V njem so natančno popisane geme, ki so bile razstavljene in ki so bile najdene predvsem v Akvileji, kjer je bila večina tudi izdelana. Katalog zaključuje bibliografija, v kateri so navedena vsa za študij gem posebej akvilejskih pomembna dela. Člankov je pet. M. Buora je v svojem prispevku (*Rinvimenti di gemme ad Aquileia ai tempi di G. D. Bertoli*) opisal okoliščine, v katerih so odkrivali in pridobivali geme v Akvileji v času G. D. Bertolija (1676-1763), ki se je prvi resno ukvarjal z akvilejskimi starinami (*Antichità di Aquileia profane e sacre, Venezia 1739*) in o gemah tudi napisal razpravo (*Lettera del Signor Canonico Bertoli Accademico Colombario di Firenze, Etrusco di Cortona, e della Nuova Accademia della Città di Udine, sopra le corniole ed altre gemme sigillatorie che trovansi in Aquileia, Venezia 1760*). V njegovem času so našli nekaj dragoceenih gem, npr. gemo iz karneola z grškim napisom *Mnasitheou*, gemo z Izido in Serapisom, Herkulom, jelenom, vladarjem Klavdijem, s prizorom Mitre, ki ubija bika, itd., ki so jih kupili oz. pridobili za svoje zbirke tedanji sloveči zbiratelj starin, Maffei iz Verone in Zanetti iz Benetk in drugi.

A. Giovannini je obravnavala v Akvileji najdene prstane in tipe (pol)dragih kamnov, iz katerih so bili izdelani (*Osservazione sui tipi di pietre dure in relazione all'uso in alcuni anelli del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia*). Prstani so bili neke vrste statusni simbol, zlate so smeli nositi predvsem senatorji in vitezi, srebrne osvobodenci, pogosti so bili železni z vdelanimi gemami. Razmeroma pogosta je bila kombinacija železo - rdeči jaspis. Na gemah je bilo pogosto vrezano ime lastnika v 1. ali 2. sklonu, npr. *Serviani, Asinia Paulina*, itd. ali upodobljeni bogovi in živali. Po Pliniju Starejšem naj bi se prstani nosili na levi roki, čeprav so jih, sodeč po arheoloških najdbah, nosili tudi na desnici, nikdar pa ne na sredincu, ki je veljal za *impudicus* oz. *infamis*. C. M. Tomaselli je prispevala članek o tipu močno konveksnih gem, okrašenih s podobami v globularni tehniki (*Gemme marcantamente convesse con incisioni globulari*). G. M. Facchini je obravnavala razne vidike izdelovanja in prodaje gem (*Diffusione e commercio delle gemme aquileiesi*). Poldrage kamne so največ uvažali z vzhoda, npr. karneol, tudi potem, ko so bile žile te kamnine odkrite v Noriku. Cela vrsta gem je bila najdena na Štalenskem vrhu ter v obdonavskih mestih in Porenju, posebej geme z upodobitvami scen žrtvovanja na podeželju. Akvilejski vzorci so služili za podlago lokalnemu izdelovanju gem v bližnjih provincah. A. Mastrocinque je obravnaval problematiko geme s prizorom Mitre, ki ubija bika (*Una gemma mitraica da Udine*). Na gemi je upodobljenih več z mitraizmom povezanih simbolov, ki ponazarjajo sedem stopenj posvetitve v okviru te religije: kroker (*corax*), zaročenec (*nymphus*), vojak (*miles*), lev (*leo*), Perzijec (*Perses*), Sonce na četverovpregi (*Heliodromus*) ter oče (*pater*).

Sledi katalog, v katerem je popisanih 207 gem, ki je razdeljen na nekaj poglavij: geme z upodobitvami bogov, geme z upodobitvami polbogov in personifikacij, geme s portreti, z živalmi ter nazadnje z različnimi drugimi motivi. Katalog je vsekakor dragocen pripomoček za študij gem, neobhoden za vsakega, ki se ukvarja z rimsko provincialno arheologijo.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Maurizio Fora: *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano. IV. Regio Italiae I: Latium*. Vetera 11. Edizioni Quasar, Roma 1996, 160 str., 28 tabel s fotografijami.

To je že četrta knjiga, ki obravnava epigrafiko amfiteatrov, torej rimske napise, ki so kakorkoli povezani z amfiteatri in dogajanjem v njih. Serija, ki jo je urejala Patrizia Sabbatini Tumolesi in ki nosi naslov *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano*, je bila uvrščena v zbirko *Vetera*, ki jo izdaja Silvio Panciera. Sabbatini Tumolesi, ki je leta 1995 nenadoma umrla (pričujoča knjiga je posvečena njenemu spominu in tudi vsebuje njeno bibliografijo), je bila avtorica prve knjige iz te serije, druge v zbirki *Vetera*, posvečene spomenikom mesta Rima. Drugo knjigo (4. zvezek *Vetera*), posvečeno italiskim regijam od VI. do XI. je napisal Gian Luca Gregori, ki mu je odslej zaupano izdajanje te serije. Tretja knjiga (6. zvezek *Vetera*), posvečena italiskim regijam od II. do V. ter Siciliji, Sardiniji in Korziki, je izšla leta 1992, napisal jo je Marco Buonocore.

Tudi ta knjiga, ki obravnava napise amfiteatrov v Laciju, je razdeljena - kot vse druge iz te serije - na dva velika vsebinska sklopa: katalog in epilog in splošne ugotovitve. Katalog sam je razdeljen na štiri dele: v prvem avtor obravnava organizacijo upravljanja iger, ki so jih uprizarjali v amfiteatrih, v drugem vrste teh iger, v tretjem gladiatorje in njihove šole, v četrtem pa napise, povezane z amfiteatri samimi ter zgradbami, ki so sodile v njihov sklop. Delo končujejo praktične sinoptične tabele, sklepi in splošna opažanja ter indeksi. Na začetku knjige (poleg uvodnega dela, posvečenega Patriziji Sabbatini Tumolesi, ki ga je prispeval S. Panciera, in njene bibliografije) je avtorjev uvod, okrajšano citirana bibliografija in seznam tistih napisov, ki iz različnih razlogov niso bili vključeni v obravnavo.

V vseh štirih delih je obravnavanih skupaj 49 napisov. V prvem delu avtor obravnava šest napisov, ki vsebujejo zanimive podatke. Na prvem iz Ostije je npr. omenjen *praepositus camellorum*, neke vrste nadzorni oskrbnik za kamele, namenjene igram z divjimi zvermi (*venationes*) v čast vladarju. Na napisu iz mesta Preneste je naveden dolg *cursum honorum* Tita Flavija Germana, ki mu je Komod poveril organizacijo triumfa po drugi zmagi nad Germani v Markomanskih vojnah, in ki je bil v teku svoje dolge kariere tudi prokurator dveh gladiatorskih šol, *Ludus Magnus* in *Ludus Matutinus*.

Pod Avgustom je tudi organizacija gladiatorskih iger (*munera*) v Rimu - kot toliko drugih institucij - doživela korenite spremembe. Leta 22 pr. Kr. je vladar odločil, da naj igre, ki so jih prej obvezno prirejali magistrati, organizirajo pretorji. Postopno naj bi se omejilo število iger, ki jih je v času republike lahko priredil vsak rimski državljani. Tudi število gladiatorjev v okviru enih iger je bilo omejeno na 120. Postopoma gladiatorskih iger niso več prirejali niti privatniki niti magistrati, temveč predvsem vladar sam, saj so bile med ljudstvom izredno priljubljene, to popularnost pa so si želeli zagotoviti vladarji zase; ti so imeli tudi zakonodajno moč, da so to lahko uresničili. *Munera* so vladarji prirejali po zmagah, ob posvetitvi svetišč, ob sklenitvi miru, obiskih tujih kraljev in ob drugih priložnostih. Zelo priljubljene so bile tudi borbe z divjimi zvermi (*venationes*): med igrami, ki jih je dal leta 120 organizirati Hadrijan, so v 38 dneh ubili 2246 divjih živali.

Gladiatorske igre in igre z zvermi so bile zelo popularne tudi v drugih mestih rimskega imperija, tako tudi po mestih v Laciju. Evidenca kaže, tako kot drugod v Italiji, da je te vrste kruta zabava dosegla višek v 2. stoletju po Kr. Igre so organizirali bodisi mestni svetniki in funkcionarji bodisi privatniki, npr. bogati osvobodenci. Povodov zanje je bilo več, npr. *munus ob honorem*: ob nastopu visoke funkcije v mestni upravi; *ob dedicationem*: ob posvetitvi kakšne večje javne zgradbe, dalje ob pogrebi. Včasih so ohranjeni tudi natančni podatki o številu živali, tako so npr. v Minturnah uporabili za *venationes* (igre z zvermi) deset medvedov in sedemnajst rastlinojedcev. Ob pogrebnih igrah v mestu Preneste se je pomerilo deset parov gladiatorjev.

Neglede na to, kdo je mestu finančno omogočil igre, je v italjskih mestih pogosto dokumentirana funkcija upravnika denarja, namenjenega za igre, *curatores munerum*, ki so se delili na upravnike denarja privatnih fondacij (npr. *pecunia Valentiniana* v Pisavru, *munus Tullianum* v Ticinu, itd.) in upravnike javnih iger. Največkrat so to funkcijo opravljali nekdanji visoki mestni uradniki, ki so si v času službovanja pridobili velike izkušnje v upravljanju finančnih sredstev.

Iz Lacija je znanih tudi nekaj epigrafskih dokumentov, na katerih so omenjene igre, ki so bile organizirane v okviru mladinskih športnih in paravojaških organizacij, t.i. *Iuventus: lusus Iuvenalis* oz. *Iuvenum*, ki so morale biti za te organizacije izredno pomembne, kar kažejo združenja, ki so se imenovala po teh igrah, npr. *sodales lusus Iuvenalis* iz Tuskula.

V zadnjem delu avtor obravnava nekaj napisov, ki se nanašajo na gradnjo amfiteatrov in z njimi povezanih zgradb, vendar je ohranjene evidence o tem zelo malo. Knjigo zaključujejo indeksi, ki so sestavljeni iz več razdelkov: na prvem mestu so imena modernih avtorjev in citati iz antične literature; tem sledijo epigrafski indeksi, katerih struktura ustreza obstoječim kriterijem v epigrafski stroki. Na 28 tabelah so objavljene fotografije obravnavanih spomenikov. Z gradivom, ki ga prinaša in ovrednoti, knjiga končuje pregled problematike amfiteatrov v antični Italiji.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Lungo la via dell'Ambra. Apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (I sec. a.C. - I sec. d.C.). Atti del Convegno di Studio (Udine-Aquileia 16-17 settembre 1994). A cura di Maurizio Buora. Udine, Trieste 1996, 414 str., veliko ilustracij.

Akte tega zelo zanimivega simpozija o jantarjevi poti, jantartju in iz jantartja izdelanih predmetov ter romanizaciji, ki je potekala po jantartjevi poti, saj je to uhojeno prazgodovinsko pot prevzela tudi rimska država, je uredil Mazrizio Buora, glavni organizator kolokvija in eden od soavtorjev te publikacije. Buora je tudi prevedel nemške članke v italijanščino, da bi bila knjiga s svojo bogato vsebino italijanski publiki dostopnejša. Simpozij so organizirale tri institucije: Arheološki muzej iz Vidma, zavod za varstvo kulturne in naravne dediščine za Furlansko in Julijsko krajino ter Akademija znanosti in umetnosti iz Vidma.

Nedvomno je bil kolokvij zastavljen zelo ambiciozno, kar se seveda odraža predvsem na vsebini knjige. Ta je pestra in raznolika in nima enotnega značaja, jantartjeva pot pa je rdeča nit, ki teme povezuje bolj ali manj površinsko. Zato je vsebina razdeljena na tri večje sklope, ki so med seboj tesneje povezani. Prvi sklop z osmimi prispevki nosi naslov "Predmeti iz jantartja" (*Gli oggetti d'ambra*). Carina Calvi je pisala o raznih vidikih in problematiki rimskih jantartnih izdelkov iz Akvileje, ki so bili večinoma v Akvileji tudi izdelani in kažejo visoko kakovost. Annalisa Giovannini je prispevala članek o najdbah jantartnih predmetov v akvilejskih grobovih, pri če-

mer je upoštevala tudi arhivske vire o starih izkopavanjih. Luisa Bertacchi daje pregled jantartnih predmetov, ki jih je Arheološki muzej pridobil v letih 1959 in 1989, medtem ko Grazia Bravar obravnava rimske jantartne predmete v muzejskih zbirkah v Trstu. Patrizia Vidoni se je posvetila problematiki jantartnih predmetov, ki jih hrani Narodni muzej v Budimpešti in katerih provenienca največkrat ni zanesljivo znana. Janos Gomori je analiziral jantartne predmete, ki so bili najdeni v Skarbanciji (zdaj Sopron), Ivo Fadič pa predmete iz Argirunta (zdaj Starigrad pri Zadru). Zadnji prispevek v tem delu knjige je članek Ernsta Künzla o jantartnem kipcu Venere s sandalom iz Portugruara, ki je za nas zanimiv zato, ker je bil podoben kipec najden pred nekaj leti tudi v Kobaridu.

Sledi drugi, najboljšežnji del knjige, ki nosi naslov "Od Jadrana do Donave" (*Dall'Adriatico al Danubio*), v katerem je zbranih enajst člankov o najrazličnejši tematiki, ki zadeva ta prostor v zgodnji rimski dobi. Franca Maselli Scotti poudarja emporialni značaj Akvileje, ki ji bila po vsej verjetnosti končna destinacija jantartja z Baltika, kjer so ga nato v akvilejskih delavnicah predelovali in jantartne predmete prodajali širom po imperiju. V poznem prazgodovinskem obdobju je na tem prostoru imela pomembno vlogo tudi Adrija, ki je bila posrednik med etruščanskim in venetiskim svetom. Ruggero F. Rossi v članku "Jantartjeva pot in *Caput Adriae* v času romanizacije" na novo osvetli ozadje histsrke vojne in meni, da je prihod Galcev izza Alp na območje bodoče Akvileje v tem prostoru povzročil neke vrste ekonomsko-trgovsko krizo, ki je bila predvsem vzrok za histsrsko vojno. Vzhodni del severnojadranskega prostora je bil mnogo prej romaniziran kot se na splošno misli, k čemur je pripomogla predvsem ustanovitev Akvileje.

Claudio Zaccaria je obravnaval razne vidike emporijev na severnojadranskem prostoru, predvsem Akvileje in Tergesta. Maurizio Buora je zbral gradivo o vojaštvu ob jantartni poti in v članku obravnaval del vojaške materialne kulture, predvsem nekaj manjših predmetov vojaške noše in konjske vprege ter vojaške napise. Margherita Bola se je posvetila vlogi severnojadranskega prostora pri izdelovanju in trgovanju z bronastimi posodami v poznorepublikanskem obdobju in zgodnjem principatu. Stefan Demetz je za isto obdobje in več ali manj isti prostor obdelal tipe fibul, Elena di Filippo Balestrazzi pa nekatere tipe oljenk. Dva prispevka sta posvečena rimskim kamnitim spomenikom iz najdišč ob jantartjevi poti. Monika Verzár-Bass je analizirala nagrobne spomenike; ugotavlja, da za več tipov stel na jugovzhodnoalpskem območju ni pravih paralel v severnojadranskem prostoru, predvsem ne v Cisalpinski Galiji. Meni, da so na nastanek teh stel utegnile vplivati balkansko-severnogrške stele iz helenističnega obdobja. Ugotavlja tudi, da iz grške mitologije vzeta motivika, ki je tako pogosta na noriško-panonskih nagrobniških ploščah in edikulah, ni vezana na - po njenem mnenju kasnejši - pojav teh motivov na atiških sarkofagih, ki se v zgodnjem 2. stoletju pojavijo v mestu Rimu in drugih italjskih mestih. Sergio Rinaldi Tuffi obravnava le motiv stoječega vojaka na nagrobnikih, ki pa ni posebej značilen za najdišča ob jantartjevi poti in Obdonavje, temveč za germanske province, ima pa vzore v severnoitaljskih spomenikih. Titus Kolnik je obravnaval razne vidike trgovskih stikov med barbarikom ob srednji Donavi ter severno Italijo v 1. stoletju po Kr. Poleg drobnih najdb, predvsem keramike, se je ustvil ob problematiki zanimive, neokrašene nagrobne plošče Kvinta Atilija Prima, ki je bila leta 1976 najdena kot spolija v romanskem delu ene od cerkva v Boldogu. Atilij Primus je živel 80 let in bil najprej stotnik 15. legije (po vsej verjetnosti je izviral iz severnojadranskega prostora), pozneje pa je deloval predvsem kot trgovec, *negotiator*. Atiliji so imele, kot vse kaže, sekundarni center v Skarbanciji, Primus pa je bil po vsej verjetnosti naseljen v Karnuntu, na mejnem območju med imperijem in barbarikom. Jerzy Wielowiejski je